

## **КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ЕТНОЛЕКСЕМИ**

Здійснено компонентний аналіз семантичної структури етнолексеми. Частота вживання та семантична парадигма етнолексеми вивчаються за допомогою якісних та кількісних методів. Виділені такі категорії: „мова”, „культура”, „етнокультурний простір”, „етнолексема”. Обговорюється теоретичний контекст розгляду етнічно забарвленого слова та типології його семантичної структури, описуються конституючі їх елементи.

Осуществлен комонентний анализ семантической структуры этнолексеми. Частота употребления и семантическая парадигма этнолексеми исследуются при помощи качественных и количественных методов. Выделены следующие категории: „язык”, „культура”, „этнокультурное пространство”, „этнолексема”. Обсуждается теоретический контекст рассмотрения этнично окрашенного слова и типологии его семантической структуры, описываются составляющие их элементы.

The article is devoted to the componential analysis of the semantic structure of the ethnolexeme. Frequency of usage and semantic paradigm of the ethnolexeme are studied with the help of qualitative and quantitative methods. The following categories are distinguished: “a language”, “a culture”, “an ethnocultural space” and “an ethnolexeme”. Theoretical context of the study of the ethnically coloured word and typology of its semantic structure are discussed and their constituting elements are described in the article.

Із метою визначення семантичної структури етнолексеми, основне лексичне значення якої включає традиційно закріплений за нею комплекс етнокультурної інформації, та реалізації її семантичних компонентів у процесі перекладу необхідно встановити: які концепції та напрями теорії лінгвістики вивчають ключові поняття даної статті; яким шляхом можна адаптувати теоретичне підґрунтя до процесу реалізації етнокультурного колориту етнолексеми; у чому полягає смисл та особливості об'єкта дослідження; якою є кількісна варіація співвідношення лексем та етнолексем та базових типів останніх на матеріалі перекладу. Метою дослідження стало обґрунтування взаємозалежності суті поняття етнолексеми та її семантичного наповнення на

основі аналізу та синтезу різних наукових праць, а також компонентний аналіз етнолексем, а саме дистрибуція значення на одиниці змісту для визначення основних семантичних компонентів колориту етнолексем у перекладі повісті І.Франка „Захар Беркут” Марією Скрипник.

Детермінація поняття „культура” можлива в різних інтерпретаціях: з соціологічного погляду культура є частиною суспільного життя, де виконує певні функції; з антропологічної точки зору культура є видом людської діяльності й у філософському ракурсі культура в плані відношення до буття людини є явищем, що виникає та існує на перетині особистості та суспільства [9, с. 12].

Антропоцентризм належить до числа пріоритетних підходів до дослідження наукових феноменів. Внесок у формування інтегрального дослідження культури зробили такі культурологічні школи, як британська, північноамериканська та французька. Науковці у сфері культурної та соціальної антропології розробили базисні принципи вивчення як примітивних (Б. Малиновський, Е. Тайлор, Дж. Фрезер), так і сучасних культур (Л.Уайт, М. Саллінс, М. Харріс). Ведучі спеціалісти культурної антропології ХХ століття (Р. Бенедикт, А. Крьюбер, Л. Уайт, А. Радкліф-Браун, Д. Бідні, Ф. Боас, Р. Лоуї, Дж. Стюард та інші) йшли від емпіричних досліджень до створення антропологічних теорій. Очевидно те, що феномен культури має виключно антропоцентричне спрямування.

У дослідженнях із лінгвістики вивчення культури пов'язане першочергово зі співвідношенням мови і культури. М.Д. Бахтін наголошує, що культура є не просто середовищем, яке оточує людину, існуючи всередині неї, сприяє входженню у свій людський образ ... але і самостійно існує в житті інших людей... Культура проявляється в трьох необхідних життєвих зрізах: у вигляді внутрішньої спонтанної культури, сконцентрованої в духовному світі людини; інформаційної системи та функціональної культури, тобто поведінці в суспільстві. Засобами культури створюються знаки, які дозволяють диференціювати та концентрувати досвід багатьох поколінь. Мова – найбільш універсальний засіб, який є носієм системи значень [1, с. 2]. Отже, мова являє собою семіотичну систему, яка знаходиться в стані безперервного розвитку і певною мірою здатна до саморегуляції.

Лінгвістиці відомі різні інтерпретації природи значення слова, наукові праці А. Шаффа, А. Уфімцевої, Р. Будагова та ін. яскраво ілюструють різні підходи до дефініції поняття. У світлі визначень, репрезе-

нтованих різними вченими, В. Левицький пропонує таку детермінацію поняття значення слова: значення є набутими в процесі діяльності знаннями про сукупність мовленнєвих та немовленнєвих ситуацій, в яких може вживатися слово. Слово „знання” не слід ототожнювати з словом „інформація”, щоб не відобразити природу значення односторонньо, а отже, природа значення слова невід’ємно пов’язана з досвідом, діяльністю, тобто зі знаннями, які постійно змінюються, про реальні та потенційні ситуації, в яких може вживатися слово [6, с. 68].

Мовлення людини складається зі слів. Слова об’єднують людей через комунікацію. Без спілкування нема суспільства, без суспільства нема людини соціальної, культурної та розумної. Усі слова складаються в мову. Такі погляди знаходимо в О.Л. Березович, вона пропонує три „людські” сюжети в різних просторових континуумах. Перший розроблений на базі взаємовідношень особистості і соціуму, другий сюжет ідентифікує людину етнічну і третій стосується людини інтелектуальної. „Просторові” теми репрезентують не стільки параметри географічного розташування, скільки взаємодію людини з просторовими об’єктами в процесі їх освоєння. Ці концептуальні поля О.Л. Березович характеризує фактами лексики, фразеології та ономастики [2, с. 14].

Для відображення складної сутності мови Ю. Степанов склав парадигму образів для повного відображення системи мови: як мови індивіда; як члена сім’ї мов; як структури; як системи; як типу і характеру; як комп’ютера; як простору думки і як „дому духу” (М. Хайдеггер), тобто мови як результату складної когнітивної діяльності людини. Відповідно, з позиції сьомого образу, мова є результатом діяльності народу, творчої особистості та нормалізаторів мови (держави та інституцій, які виробляють норми і правила). До цих образів вкінці ХХ ст. додався ще один – мова як продукт культури, як її важливий конститuent і умова існування, як фактор формування культурних кодів [8, с. 6].

Поштовхом до формування антропоцентричної парадигми в лінгвістиці стало вивчення мови в процесі реалізації. В антропоцентричному ракурсі людина пізнає світ через усвідомлення себе, своєї теоретичної та предметної діяльності в ньому. Мова поступово була переорієнтована на факт, подію, у фокусі якої – мовна особистість [8, с. 7].

Згідно з визначенням Ю.Н. Караулова, мовна особистість – це закріплений переважно в лексичній системі базовий національно-культурний прототип носія певної природної мови, який складає позачасову та інваріантну частину структури мовленнєвої особистості

[7, с. 101]. Реалізація антропоцентричного фокусу в дослідженні лексичної парадигми художнього дискурсу передбачає акцент на особливостях функціонування лексеми, обмеженої рамками замкнутої системи, якою є текст. В даному контексті текст розглядається як продукт мовленнєвої діяльності, який рефлектує певний етнокультурний простір у свідомості індивідуума.

Заглиблюючись у структуру етнокультурного простору певної культури та узагальнюючи модель, можемо зробити такі висновки: етнокультурний простір є сховищем та джерелом людського культурного життя для локального суспільства, яке поєднує в собі не тільки фізичне (ландшафт, територію поселення і т. д.), але і символічне начало (мову, норми, звичаї, ритуали і т. д.); етнокультурний простір поєднує в собі комплекс взаємодіючих просторів культур, виступаючи регулятором їх взаємодії.

Перцепція оточуючої дійсності в етнокультурному просторі репрезентується національною мовною картиною світу (НМКС), яка розкривається у певній знаковій системі. Національна семіосфера акумулює різні коди НМКС, кожен з яких варіює своєю специфікою по відношенню до аналогічного коду в іншому етнокультурному просторі. Базовими конститuentами такого простору виступають етнічні архетипи, що фіксуються і проявляються у дискурсі [5, с. 297]. Кодифікація етнічних архетипних уявлень конструює систему координат, яка задає концептосферу культури. Виняткова семіотичність простору одної етнічної групи базується на специфічних культурних кодах, які вербалізуються в етнолексемах.

Визначення поняття етнолексеми синонімічне дефініції етнографічного слова-реалії, оскільки до поняття „реалія” у лінгвістиці вживається багато синонімів: „локалізм”, „побутове слово”, „етнографізм”, „слова з культурним компонентом”, „фонові та конотативні слова”, „безеквівалентна лексика”, „етнолексема” тощо. Проте всі вони позначають не одне і те ж саме, тому варто окреслити межі й точки дотику таких понять, як „безеквівалентна лексика” та „реалії”.

С. Влахов і С. Флорін у класичній праці „Неперекладне в перекладі” дають таке визначення поняттю реалії: „Словом реалія (від лат. *realis* – „речовий”, „дійсний”) позначають предмет, річ, що матеріально існує або існувала, часто пов’язану з поняттям життя” [3, с. 7]. Схоже трактування поняття Р. Зорівчак: „Реалії – це моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в

плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача". Отже, очевидно те, що поняття „етнолексема” інтерпретується в різних кореляціях з етнокультурним простором. Лексика кожної мови в етнокультурному просторі відображає емпіричне багатство етносу і пізнання ним оточуючої дійсності.

Проілюструємо частоту вживання етнолексем у форматі англomовного перекладу повісті І. Франка „Захар Беркут” Марією Скрипник. Систематизуючи етнолексеми в межах даного художнього дискурсу, розподіляємо їх в історико-семантичному ракурсі на власне етнолексеми, такі що зберігають референта, та історичні, марковані втратою референта [4, с. 70]. Прикладом якісного групування лексем слугує табл. 1, в якій репрезентована частота вживання етнолексем по відношенню до загальної маси слів. Табл. 2 показує співвідношення двох видів етнолексем: історичних та власне етнолексем.

Таблиця 1

**Частота етнолексем в перекладі повісті „Захар Беркут”**

Лексеми	Загальні лексеми	Етнолексеми	Всього
абсолют.	32742	1530	34272
в %	95%	5%	100%

Таблиця 2

**Частота типології етнолексем в перекладі повісті „Захар Беркут”**

Етнолексеми	Власне етнолексеми	Історичні етнолексеми
абсол.	1224	306
в%	4%	1%
приклади	trembita [2, с. 5] (трембіта [1 с. 5])	Dazhboh [2, с. 66] (Дажбог [1, с. 49])

При порівнянні даних бачимо переважаючу кількість власне етнолексем, оскільки вони включають широкий діапазон складових: побутові терміни, топоніми, антропоніми, реалії-терміни, фразеологізми та національно забарвлені слова та словосполучення.

Семантична парадигма етнолексем складає трихотомію значення власної інтегральної сутності. Окрім денотативного й конотативного значень, етнолексема включає сему локальної характеристики. Наприклад, семантичну структуру етнолексем “sheepskin

coat” (жупан) можна сегментувати на відповідні конституенти: денотативну інформацію – верхній одяг для чоловіків; конотативне значення – заможність та локальну, національно-культурну інформацію – український одяг [4, с. 76].

Сему локальної характеристики можна ідентифікувати як „колотит”, тобто „особливу ознаку літературного твору, мовної характеристики персонажа”; „відбиток чого-небудь, сукупність особливостей (часу, місцевості)” [3, с. 105]. С. Влахов і С. Флорін позначають колорит як те забарвлення слова, яке воно отримує завдяки приналежності свого референта до певного народу, країни або місцевості, конкретної історичної епохи на відміну від інших країн, народів, епох” [3, с. 105]. Р.П. Зорівчак вважає національний колорит цілком конкретною особливістю літературного твору, що може бути виражена різним діапазоном колоритного забарвлення. З одного боку, вона виявляється в характері і вчинках дійових осіб, з іншого – у мовній тканині твору [4, с. 43].

Метою дослідження став компонентний аналіз етнолексем, тобто дистрибуція значення на одиниці змісту для визначення основних семантичних компонентів колориту етнолексеми у перекладі повісті І. Франка „Захар Беркут” Марією Скрипник. На базі проаналізованого матеріалу ми виокремили такі компоненти семантичної структури реалії:

1. Флора і фауна: mountain pastureland [2, с. 8] (полонина [1, с. 7]), steppe [2, с. 7] (степ [1, с. 6]).

2. Матеріальна культура: а) їжа: effervescent mead [2, с. 11] (шипучий мед [1, с. 10]), apple cider [2, с. 11] (яблучник [1, с. 10]); б) одяг: sheepskin coat [2, с. 57] (кожух [1, с. 43]), animals-hide footwear [2, с. 11] (жуброві постолы [1, с. 10]); в) будівлі: tent [2, с. 106] (шатро [1, с. 88]), barricade [2, с. 63] (засіка [1, с. 87]); г) предмети житла: brick oven [2, с. 6] (запечок [1, с. 6]), clay stove [2, с. 118] (піч [1, с. 89]); д) транспорт: cart [2, с. 150] (теліга [1, с. 111]), lifter [2, с. 21] (мари [1, с. 16]); е) музичні інструменти: teorbán [2, с. 118] (теорбан [1, с. 89]), trembita [2, с. 5] (трембіта [1, с. 5]); є) військове мистецтво: catapult [2, с. 133] (метавка [1, с. 98]), javelin [2, с. 8] (рогатина [1, с. 8]).

3. Соціальна культура: а) вид роботи: herald [2, с. 37] (закличник [1, с. 28]), athenian [2, с. 84] (топірники [1, с. 60]); б) адміністративний устрій: tribunal [2, с. 34] (громадський суд [1, с. 27]), village meetings [2, с. 49] (сільське віче [1, с. 39]).

4. Традиції та звичаї: а) релігія: Dazhboh [2, с. 66] (Дажбог [1, с. 49]), Lada [2, с. 177] (Лада [1, с. 131]); б) свята: festival of the Guardian [2, с. 142] (свято Сторожа [1, с. 107]), feast of Kupalo [2, с. 68] (Івана Купала [1, с. 56] – feast of Kupalo [2, с. 68]).

Отже, кожна культура, в рамках свого простору, в процесі своєї еволюції створює різні системи знаків, які є своєрідними її носіями, маркерами певного етнокультурного простору. Компонентний аналіз ілюструє семантичні конституенти етнолексми та виокремлює її базові значення. Можливість вдалої трансформації етнолексми оптимізується знанням семантичної та компонентної структур етнолексми для адекватної передачі національно-культурного колориту.

### СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтин М. Д. Культурное пространство / Бахтин М. Д. // Вісник Схід. Кав. ГТУ / Східно-Кавказский держ. техн. ун-т, 2004. – № 2 (Гуманитарные науки). – С. 1-8.
2. Березович Е. Л. Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования / Березович Е. Л. – М. : Индрик, 2007. – 600 с.
3. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин – М. : Междунар. отношения, 1980. – 340 с.
4. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад / Зорівчак Р. П. – Львів : В-во при Львів. держ. ун-ті, 1989. – 215 с.
5. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / Красных В. В. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
6. Левицкий В. В. Семасиология / Левицкий В. В. – Винница : Нова Книга. – 512 с.
7. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию : підручник / Леонтович О. А. – М. : Гнозис, 2007. – 368 с.
8. Маслова В. А. Лингвокультурология : учебник / Маслова В. А. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
9. Хайруллин В. И. Лингвокультурологические и когнитивные аспекты перевода : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук / В. И. Хайруллин. – М., 1995. – 46 с.

### ІЛЮСТРАТИВНІ ДЖЕРЕЛА

1. Франко І. Я. Захар Беркут / Франко І. Я. – К. : Худож. Літ., 1974. – 169 с.
2. Franko I. Zakhar Berkut / Franko I.; translated by M. Skrypnyk. – Kiev : Dnipro, 1987. – 227 p.